

Megjelent:

Fóris Ágota 2013. A borkultúra hagyományai a terminológia szemszögéből. In: Muskovics Andrea (szerk.) *Szőlő, bor, termelés, fogyasztás, társadalom. Borkultúra és társadalom visszatekintve a 21. századi Magyarországról*. Agroinform–Magyar Borkultúra Társaság, Budapest. 268–273. ISBN 978-963-08-5828-1

FÓRIS ÁGOTA

A BORKULTÚRA HAGYOMÁNYAI A TERMINOLÓGIA SZEMSZÖGÉBŐL¹

Örömmel fogadtam a Csoma Zsigmond professzor köszöntésére készülő *Szőlő–bor–termelés–fogyasztás–társadalom* című kötet szerzőinek sorába való felkérést.

A Károli Gáspár Református Egyetemre kerülésem után, 2009-ben kezdtem az EAFT (European Association for Terminology) nemzetközi terminológiai konferenciájának szervezésébe. Az egyetemen folyó kutatások és a nemzetközi terminológiai vonulat közös kérdései közül választottuk ki a kapcsolódó szatellit konferencia témáját, *A bibliafordítás terminológiai vonatkozásai* címmel.² A szatellit konferencia egyik deklarált célja volt a protestáns bibliafordítások nemzeti nyelvekre gyakorolt hatásának, elsősorban a nemzeti terminológia kialakulásában játszott szerepének bemutatása.³ A konferencia szervezése során kerültem munkakapcsolatba Csoma professzorral, aki interdiszciplináris témájú előadásával járult hozzá a konferencia sikeréhez, amely később *A mindennapi természetismeret tükröződése Károli Gáspár bibliafordításában* címmel jelent meg a *Magyar Terminológia* című folyóiratban.⁴ Az előadásban a köznyelvben ma már archaikusnak számító zsobrák terminus jelentését elemezte részletesen, mely a Károli-féle 1590-es bibliafordításban szerepel, és a borászati regionális szaknyelvben még ma is létezik zsobrák furmint összetételben. Csoma professzor interdiszciplináris kutató és szakirodalmi tevékenységében jelentős teret foglal el a magyar borkultúra hagyományainak bemutatása és történeti alakulásának elemzése. Szakmai tudása mellett emberség és jó humor jellemzi. A *Magyar Terminológia* folyóirat hivatkozott számának bemutatóján Csoma professzor borával koccintottunk. Köszöntőjében a következő hangzott el: „Szeretettel ajánlom a nem zsobrák szőlőfajtákból készült kis borkóstolót Önöknek, a Magyar Bortörténeti Társaság nevében is. Az ízes fehér bor a Mátra-aljáról származó Olaszrizling és Chardonnay házasítása (Cuvee-je), az egri Kőlyuktető-dűlő rozébor Kékfrankosa nagyon finom ízű, valószínű a női kollégák által kedvelt bor lesz, míg a Cabernet sauvignon vörösbor és a Kékfrankos házasítása a férfi kollégák ízlését nyeri el. Mindháromhoz jó kóstolást kívánok, és ne feledjék el, hogy a megkóstolt borok minden cseppjében évszázadok tapasztalata, ha úgy tetszik története, néprajza, nyelvtudományi fejlődése, kultúránk adott foka tükröződik.”⁵

Minden szakterület ismereteinek a megfogalmazása terminusok segítségével történik, így a magyar borászat történetének kérdésköre is szorosan kapcsolódik a nyelv, ezen belül a terminológia kérdésköréhez. A bibliafordításhoz kapcsolódó előadás és a szőlő- és borkultúra több évszázados fejlődését átfogó szakirodalmi munkásság terminológiai leírásokat is tartalmaz, elsősorban terminusokat, és a fogalmak és a közöttük levő kapcsolatok részletes leírását.

Egy nyelvész tudományos-szakmai gondolköre látszólag távol esik a szőlő- és

¹ Készült a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj Támogatásával.

² *A bibliafordítás terminológiai vonatkozásai*. Nemzetközi konferencia. Budapest, 2010. november 11.

³ FÓRIS 2011: 1.

⁴ CSOMA 2011a.

⁵ CSOMA 2011b.

borkultúra kérdéseivel foglalkozó kutatóétól. Azonban a tudomány különböző ágai komplex hálózatba összekapcsolva működnek, és ezeknek a hálóknak az egyik fontos tulajdonsága az, hogy az első pillantásra egymástól távol lévő csomópontok is néhány lépésben, igen rövid idő alatt összekapcsolhatók egymással.⁶ A tudomány hálóján az anyagi és a szellemi világ entitásaira vonatkozó, a tudományosság követelményeinek megfelelő ismeretek összességét, az azok feltárása során alkalmazott módszerek, eszközök, eljárások és a kidolgozott elméletek összekapcsolt sokaságát értem. E háló egyes részleteit tárták fel a szaktudományok, és az ismeretek egyre gyorsabb gyarapodása vezetett ahhoz a felismeréshez, hogy a szakterületek ismeretei egymásba nyúlnak, bonyolultan összefonódnak. Ez a hálórendszer mutatható ki a legkülönbözőbb társadalmi tevékenységekben, a természet működésének egészét átszövő hálózatok rendszerében. A nyelv működésében is kimutathatók a komplex hálózatok törvényei.⁷ A terminológia és bármely szaktudomány között pedig nemcsak érintkezés, hanem értékes kapcsolatrendszer létezik.

A terminológia kutatása és művelése minden részletében interdiszciplináris szemléletet kíván meg. A terminológia feladata a világra vonatkozó ismereteknek a nyelv eszközával való megfogalmazása, tárolása és használati lehetőségének a biztosítása. A terminológia művelője az ismeretek hálójáról indul el, a nyelvi hálózat használatán keresztül jut el a felhasználó társadalom hálózatához. Munkája tehát – akarva-akaratlanul – hálózatokon és azok kapcsolatrendszerén vezet kisebb-nagyobb távolságokra.

A dolgozat további részében a Csoma Zsigmond műveiben tárgyalt témák közül két kérdéskört járok körül: egyrészt a Károli-féle bibliafordítással kapcsolatban kifejtett gondolatok terminológiai jelentőségét, másrészt azt, hogy hogyan jelenik meg Csoma válogatott írásaiban a borászat és terminológia kettős vonulata.

A zsobrák terminus a Károli-féle bibliafordításban

A Biblia különböző nyelvekre való fordítása nagy hatást gyakorolt az egyes nyelvek és azok irodalmának fejlődésére. Ebből a szempontból kiemelkedő a reformáció időszaka, mivel a Biblia nemzeti nyelvre történő fordítása az egységes irodalmi- és köznyelv megszületését segítette elő számos nyelven, így a magyar nyelvterületen is. Károli Gáspár (1529–1591) református lelkész vezetésével készült el az első teljes, magyar nyelvű bibliafordítás 1590-ben. E fordítás azért is tudott széles körben elterjedni és ismertté válni, mert a könyvnyomtatás a hitújítás eszközévé vált.⁸ A bibliafordítás terminológiai szempontból érdekes megoldásokat eredményezett, mivel számos olyan fogalmat kellett megnevezni, amelynek a magyar célnyelven nem volt megfelelője vagy megnevezése.⁹ A nyelvészetben régóta vizsgálják a szókincs változásának leírásán keresztül egy nép kultúrájának, történelmének változásait: „Az új fogalmakat, tárgyakat, eljárásokat, cselekvéseket meg kell nevezni. Ezért a szókincs közvetlenül követi és tükrözi mindazokat az átalakulásokat, amelyeken egy nép története során átment. A mindenkori szókészlet hű képét adja a nép műveltségének, anyagi és szellemi fejlettségének, mert ezen a ponton a nyelv és a társadalom története a legközvetlenebbül összefügg.”¹⁰

Érdekes kérdés például, hogy a bibliafordítás szövegének hálózatába hogyan ágyazódik

⁶ BARABÁSI 2003.

⁷ FÓRIS 2007.

⁸ BÁRCZI – BENKŐ – BERRÁR 2002/1967: 525

⁹ A Károli-féle bibliafordítás revízióiról és a legújabb, 1990-es protestáns fordítású Biblia revíziójának kérdéseiről részletesen lásd: PECSUK 2011.

¹⁰ BÁRCZI – BENKŐ – BERRÁR 2002/1967: 9.

be egy közösség mindennapi természetismeretének hálója, vagy milyen szerepet játszanak a szakmai szövegek fogalmi rendszerének koherens megfogalmazásában a nyelvi jelölő alakjával szemben támasztandó követelmények.

A bibliafordításban fontos a fogalmi azonosság biztosítása a szövegnek a forrásnyelvről a célnyelvre történő átalakítása során. A terminológia onomasziológiai szemlélete és módszere azt jelenti, hogy a fogalomból indulnak ki a vizsgálatok és a leírások, vagyis az entitásokra vonatkozó ismereteket, a fogalmak jellemzőit adják meg, rögzítik és kapcsolják össze a jelölőkkel. A jelölők (a nyelvi jelek) sokféle nyelvváltozatból származhatnak, egyaránt lehetnek köznyelvi, tájnyelvi vagy idegen nyelvből átvett szavak. A 16. század végén még nem alakult ki az egységes magyar köznyelv, ezért a Károli-féle fordítás sok esetben a fordítók nyelvjárási sajátosságait tükrözi a terminushasználatban is: „*Károli szókincsében és bibliafordításában a gyalom 'halásháló, kerítőháló', amelynek közepén zsák van, a tikmony 'tojás', az eszterág 'gólya', és a sobrák 'kapzsi' terminusok kimondottan az északkelet-magyarországi nyelvhasználatban ismert szavak, amelyek a természeti környezetből, az elvégzett munkák sorából, a természeti megfigyelésekből származhattak*” – írja Csoma¹¹ Miller – Huberre hivatkozva.¹² Vannak azonban olyan kifejezések is a bibliafordításban, amelyek az egész országban elterjedtek voltak. „*...a nyakra-főre, a nem szeretem napok, a más szemében meglátja a szálkát, a magáéban nem látja a gerendát, a viszket a fülünk, vagy pedig verd meg a pásztort, elszéled a nyáj, avagy zengő érc és pengő címbalom...*”¹³ típusú kifejezések „*mutatják a mindennapi környezetet, társadalmat is, amely az embereket körbevette, és amelyben a fordítók éltek*”¹⁴.

A különböző példák közül Csoma a sobrák, zsobrák terminus jelentését keresi és a Tokaj-Hegyalja szőlőiben elterjedt zsobrák furmint összetétel segítségével talál rá. Megállapítja, hogy nem egy külön szőlőfajtaról van szó, hanem egy jelzős összetételről, melyben a zsobrák melléknév egy leromlott szőlőváltozatot jelöl, amelynek jellemzője, hogy laza fürtű, kis bogyójú, rosszul termékenyülő. Mivel Károli Gáspárnak a tokaji hegyvidéken volt szőlője, ismerhette ezt a típusú furmintot. Csoma végezetül megállapítja, hogy „*a zsobrák, sobrák példa is mutatja, hogy a Biblia első fordítója (fordítói) a korabeli természeti környezetben élve, a bibliai szóhasználatba is átemelte a mindennapok kifejezéseit, tájszavait, így pl. az északkelet-magyarországi szóhasználatot, szókincset, annak a természeti környezetre vonatkozó kifejezéseit*”.¹⁵

Ezek a példák azért is fontosak, mert a köznyelvi és tájnyelvi szókincs szerepeltetése a szövegben a vallási szöveget közel hozza a mindennapi élet örömeihez és gondjaihoz, ezzel érthetőbbé válik a szöveg. Másként megfogalmazva: a természeti környezet, a társadalom, a református vallás fogalmi és terminológiai rendszere egymásba ágyazott hálózatot képeznek.

A borászat és a terminológia kapcsolata

A következő fejezetben a borkultúra és a terminológia kapcsolatrendszerét vizsgálom Csoma professzor műveiben. A magyar szőlőtermesztés és a borászat terminológiájának vizsgálatához három könyvből válogattam példákat: a *Kertészet és polgárosodás*,¹⁶ a *Magyar*

¹¹ CSOMA 2011a: 83.

¹² MILLER – HUBER 2004: 177.

¹³ CSOMA 2011a: 82–83.

¹⁴ CSOMA 2011a: 83.

¹⁵ CSOMA 2011a: 85.

¹⁶ CSOMA 1997.

történeti borkalendárium¹⁷ és a *Nők a magyar szőlő- és borkultúrában*¹⁸ című művekből.

A 19. századi szőlészet és kertészet terminológiája

A *Kertészet és polgárosodás*¹⁹ című könyv alcímében adja meg a szerző a pontosan körülhatárolt témát: *Az európai szőlészeti-borászati-kertészeti ismeretek oktatása, szaktanácsadása a Georgikonban és a Keszthelyi Uradalomban a 18. sz. végétől a 19. sz. közepéig*. E mű és annak bőséges, eredeti forrásanyagból vett idézetei az agrártörténelemre vonatkozó és az alsó- és felsőfokú agrár és kertészeti képzésre vonatkozó adatokat tartalmaznak, egyúttal a magyar nyelv, ezen belül a magyar terminológia változásának hiteles tükrői is. A Georgikon oktatási anyagának dokumentumai, az oktatás, a szőlészet, a borászat és kertészet kutatására, alkalmazására vonatkozó adatok a terminológia és a szaktudományok viszonyát, az oktatási intézményeknek a terminológiai rendszer kiépítésében játszott szerepét és fontosságát mutatják.

A könyv bevezetőjében írja le a szerző, hogyan talált rá a keszthelyi Georgikon diákjainak egykori jegyzeteire, amelyek a kutatásaihoz primer forrásként szolgáltak: „...a Georgikon Majormúzeumban dolgozva figyeltem fel a keszthelyi kiállításon szerényen megbúvó, egykori georgikoni jegyzetekre. Ezek, az egykori diákok, hallgatók által jegyzetelt, megörökített óravázlatok hűen tükrözik a georgikoni órákat, a tanárok nagy szakismeretét, tájékozottságát és véleményét egyes szakmai kérdésekről. A georgikoni jegyzetek tehát nemcsak a diákot jellemzik, hanem a tanító tanárokat is, azok mentalitását, összefoglaló és részletező szakmai kiemeléseit, lényeglátását.”²⁰ A könyvben a szerző nagy számban idéz a diákok korabeli jegyzeteiből. Ezek közül igen érdekes a fogalmak részletes leírása, azok kapcsolatrendszerének megragadása és a terminusok célszerű használata. Az oktatók és hallgatók közös fogalmi-terminológiai rendszerének kialakítása, annak az oktatásban, a mindennapi munkák során való használata a tudományos-szakmai haladás feltétele. A közel 200 éve kialakított oktatási szemlélet sok vonatkozásban ma is követendő példaként szolgálhat. Például a szőlő tavaszi szaporításánál alkalmazott magyar eljárást, a szaporításra kiválasztott szőlővessző előgyökereztetésének műveletét a következő szöveggel jegyezte le az ismeretlen hallgató 1837-ben: „Ha pedig az elrakás előtt meg akarjuk hagyni rojtosodni, akkor a földben ásattasson egy verem olyan mélységre a millyen hoszu a vessző, az után csomokba öszve kötvén le felé fordittatnak, hogy az alsó része v. a vastagabb fele a vesszőnek 4 vagy 5 hüvelknyire a Gödrön kívül áljon, így a kiálló részét homokkal v. apró földel, és mohával befödven gyakorta öntözés által addig hagyatnak ott, mig egy v. két hüvelknyi gyökeret nem hajtanak a föld s moha közt; de azután minden halasztás nélkül a meghatározott helyekre kell által ültetni.”²¹

A szöveg ma már elavultnak minősíthető szavakat is tartalmaz, a használt terminusok mégis koherens és kellő kohézióval rendelkező szöveget biztosítanak. A terminusok akkoriban használt nyelvi jelölői részben változatlanok maradtak (ásott, verem, apró föld, gyökeret hajt stb.), az elavultakat egyszerű a ma elfogadottakra cserélni, mivel ma is ugyanazok a jelölt fogalmak (rojtosodik = kihajt, gyökerezik; gyakorta öntözés által = folyamatos öntözéssel; minden halasztás nélkül = azonnal). Ez a hallgató által lejegyzett, terminológiai szempontból jól felépített, érthető szakmai szöveg röviden és tömören rögzíti az elhangzott előadást.

Egy másik hallgató egy, az időjárás okozta károkat ismertető előadást az előző idézethez hasonló szakszerűséggel jegyzett le 1837-ben: „... sokszor az essők olly soká tartanak, hogy a

¹⁷ CSOMA 2004.

¹⁸ CSOMA 2008.

¹⁹ CSOMA 1997.

²⁰ CSOMA 1997: 11.

²¹ CSOMA 1997: 144.

szőlőt az ő virágzása idején tartoztatták, hogy a nemző részek egymással való közösülése ellentétben, a Termékenyítés munkájának akadályt vetnek. Ebből következik az a mit neveznek Elrugosodásnak vagy Elragyázásnak.”²²

A szakmai mondanivaló ebben a szövegben is pontosan megfogalmazott, bár a fogalmak jelölésére használt szavak egy része ma már nem használatos. A fogalmak azonban nem változtak. Az archaikus szavak mai megfelelőit meg tudjuk adni (pl. nemző részek egymással való közösülése = beporzás). A szövegben olvasható a tartós esőzésnek a szőlő beporzására kifejtett káros hatása. Az idézet utolsó mondata igen érdekes, mivel a meddön maradt szőlő fogalom megnevezésének két szinonimáját is megadja: elrugosodás, elragyázás. Az idézetben tehát egy fogalom leírását találjuk és a jelölésére szolgáló nyelvi jeleket.

A következő hallgatói jegyzetből (1837) kiemelt részlet szintén a megfelelően alkalmazott terminusokkal szerkesztett és ezért pontos fogalmi tartalmú szöveg példája: „*A zuzmara pedig melly leszál a tőjkékre, a vesszőkre és azok bimbojokra legveszedelmesebb. Mikor ez azokat beborítja, a fagy mindig bellebb veszi magát, a felső bőrt felvágja, és a Cellás Szövetek elszakadnak, mellyből következik a plántának v. részszerint való lankadtsága, v. egészen való elromlása.*”²³

A fagykár kialakulásának okát és a lejátszódó folyamat részleteit világos tömörséggel írja le a szöveg. Az archaikus szavak használata ellenére ma is érthető, mivel a jól felépített szerkezet pontosan rögzíti az előadásban elhangzott sejtteni, szövettani részleteket is tartalmazó ismereteket. Az archaikus szavakkal jelölt fogalmak ebben az esetben is változatlanok maradtak, a régi és a ma használatos nyelvi jelek könnyen felcserélhetők egymással (mindig bellebb veszi magát = fokozatosan behatol; egészen való elromlása = teljes elpusztulása).

Terminológiai szempontból figyelemre méltó még a szőlőfajták osztályozása és ampelográfiai leírása, például a szőlőfajták latin, német, magyar nyelvű megadása, az úgynevezett fajtagyűjtemények elkészítése.²⁴ A magyar szőlőfajta kutatásnak és szaktanácsadásnak a keszthelyi Georgikon, majd pedig Görög Demeter gyűjteménye volt az alapja.²⁵

A könyv további részében több idézetet találunk a korabeli gyümölcsfajtákról (p. körte, őszibarack, szilva, alma) és a fafajták és növényfélék felsorolásáról.²⁶ Külön fejezet foglalkozik a metszőollók fajtáival.²⁷ Tudomásom szerint a szaknyelvi nyelvújítás eredményeinek nagy része a mai napig nincs rendszerezett formában feldolgozva és tárolva, ezért is értékesek terminológiatörténeti szempontból az ilyen jellegű forrásfeltáró monográfiák.

Borkalendárium

A *Magyar történeti borkalendárium*²⁸ anyagát áttanulmányozva az egyházi élet, a mindennapi tapasztalatok és a természet hálózatainak összefonódását, e különböző hálózatok egymásba ágyazottságát látjuk a műben. Az év jeles napjairól olvashatunk enciklopédikus jellegű ismereteket, elsősorban a jeles napokhoz fűződő népi hagyományokat gyűjti össze a szerző. Néhány fogalmat részletesen is értelmez a kötetben. Ilyen például a szőlőhegy fogalmának és történetének részletes leírása. A magyar kultúrában e terminushoz tartozó fogalmi jegyek nem

²² CSOMA 1997: 145.

²³ CSOMA 1997: 145.

²⁴ CSOMA 1997: 151–154.

²⁵ CSOMA 1997: 158.

²⁶ Például: CSOMA 1997: 196–200., 316–313., 331–336.

²⁷ CSOMA 1997: 221–224.

²⁸ CSOMA 2004.

minden tájegységben és nem minden korban egyformák. A szőlőhegy e változó kapcsolatrendszerben elfoglalt helyét a következőképpen fogalmazza meg a szerző: „A szőlőhegy – mint általában a táj képe, *arcuata* – mindig magán hordozza az adott kor gazdasági-társadalmi viszonyait, jellegzetességeit. Vagyis a szőlőhegyek egyben az emberi közösségeknek, csoportoknak az egymáshoz és a tájhoz, a szőlőhegyhez való viszonyát is tükrözik. De tükrözik azt a kort is, amelyben a tájat, a szőlőhegyet használó, formáló emberek élnek.”²⁹ A szőlőhegy jelentésmezője különböző fogalmi rendszerek hálózatán sokfelé ágazik el. A terminológiai munkák nehézsége éppen a terminusoknak ebből a sokoldalú megközelítési lehetőségéből adódik.

A borkalendárium felsorolt jeles napjaihoz sokrétű jelentéstartalmat társít: a vallástörténet eseményeire, a népi hagyományokban tükröződő megfigyelésekre, a természet folyamatos változásának jegyeire, a mezőgazdasági munkáknak a jeles napok idején aktuális feladataira vonatkozó ismeretek egyaránt részei a kalendáriumban rögzített ismereteknek.

Nézzük meg két konkrét példán, milyen sokrétű ismerethalmaz, milyen széles jelentésmező kötődik az egyes jeles napokhoz.

Gergely napja, március 12.

„Az egyházi naptár szerint e napon azt a Gergely pápát ünnepelték Európa-szerte, aki pápasága idején, a VI. században, összegyűjtötte a kor keresztény népénekeit. Ebből alakult ki az úgynevezett gregorián ének és éneklési mód, a középkori Európa első egyszólamú műzenéje [...] A Gergely napi, úgynevezett Gergely-járás [...] a XVII. századra nyúlik vissza, bár ez is a diákok adománygyűjtési köszöntője. Két indítéka volt: az egyik az akkor még nem kötelező iskolába járásra való toborzás, a másik az adományok gyűjtése az iskolamester – a tanító – és családja részére. [...] Gergely napján pendül a kapa, vagyis ekkor kezdik a szőlőben a kapálást, amit a speciális középkori, mélyművelési eszközzel, az úgynevezett kétágúval végeztek el.”³⁰

A Gergely-nap jelentésmezője három részből összetett. Ezeknek a részeknek látszólag nincs szoros kapcsolata, mégis a naphoz tartozó fogalmi tartalom jelzi az egyházi ünnepeknek, a népi szokásoknak és a szőlőművelésnek ehhez a jeles naphoz tartozó részeit.

András napja, november 30.

„A tél beköszönte előtti utolsó munka a magyarországi szőlőkben a karóhúzás volt, amely munka a középkorban általánosnak számított. A karóhúzás csak a XVIII. századtól maradt el, bizonyos extenzív jelleget mutatva a szőlőtermesztésben. A karóverés lépett a karóhúzás helyébe, ami révén a földbe szúrt szőlőkarók az évi karóverés révén egyre kisebbek lettek, ugyanis azokat egyre mélyebbre verték a földbe, ami a végük korhadása miatt évenként elengedhetetlen munka volt. Amikor minden évben késő ősszel kihúzták a szőlőkarókat, azokat az úgynevezett András-keresztekre rakták, hogy ne a földön korhadjanak a hó, a téli csapadék hatására. [...] András napja Szent András apostolnak, Péter bátyjának emlékünnepe, egyházi megfogalmazásában »égi születésnapja«. [...] A paraszti vélemény szerint »Disznóölő András napján elkezdődtek a disznótorozások, mert mint az újbó és a lúd Borkóstoló Mártonra érik meg, úgy a hízó András napján a legzamatosabb.«.”³¹

Az András napról írott információ ugyanúgy több részből összetett, mint az előző példa. A nap jelentésmezőjét ismertető leírás egyben három, ma már kevésbé ismert terminus értelmezését is tartalmazza, ezek a karóhúzás, karóverés, András-kereszt terminusok.

Szőlészeti és borászati terminusok összegyűjtése és értelmezése

²⁹ CSOMA 2004: 28.

³⁰ CSOMA 2004: 68–69.

³¹ CSOMA 2004: 144–145.

A *Nők a magyar szőlő- és borkultúrában*³² című könyv kultúrtörténeti értékei mellett számos olyan adatot tartalmaz, amely a terminológia történeti tanulmányozásához adhat támpontokat. A szerző egyes terminusok nagy terjedelmű, részletes és sokoldalú értelmezésével szemlélteti a jelölt fogalom sokrétű, összetett tartalmát. Jó példa erre a kofa fogalmának ismertetésére szolgáló 17 oldalnyi terjedelmű, ábrákkal, grafikonokkal, fényképekkel illusztrált rész.³³

A leírásban szereplő terminusok jelentését több helyen definíciószerűen adja meg a szerző. Ilyen például *Az aszúbogyót válogató asszonyok* című fejezet rövid szövegében szereplő aszúválogató asztal terminus: „...a 19. század elejétől-közepétől terjedt el egy speciális eszköz, az aszúválogató asztal, amelyet körülállva a puttonyból az asztalra öntött aszús szőlőfürtök sokaságából válogatták ki, csípték ki az aszúszemeket az asszonyok.”³⁴

A szőlő és bor sokoldalú élelmezési felhasználásának bemutatására szánt fejezet szövegében több olyan terminus fordul elő, amelyeknek értelmezése szerepel a szövegben. Ilyenek például a mustméz (szőlőméz), fujtott must terminusok. A szöveg ezeknek a terminusoknak az értelmezését a nevezett termék előállításának leírásával adja meg (tehát azt írja le, hogy hogyan készítik). „A mustmézet forralás útján, besűrítéssel, víz elpárologtatásával készítették. Háromágú vaslábra helyezett üstben forralták fel állandó keverés mellett azt a 10 liternyi mustmennyiséget, amelyet egyszerre készítettek el. Ügyelni kellett, hogy le ne kozmáljon, vagyis az elpárologó víz révén csökkenő térfogatú, sűrűsödő must cukortartalma ne karamellizálódjon. Harmadára, negyedére sűrítették így be a 10 liternyi mustot, de voltak, akik $\frac{1}{10}$ -ére, így a 10 liter mustból 1 liternyi sűrű, lassan folyó szirupot kaptak. [...] A mustméz nem volt azonos az édes musttal, amelyet csak az utóbbi évszázadban készítettek, mert a must erjedését ebben az esetben nem töményítéssel, hanem kénezéssel vagy szalicil felhasználásával akadályozták meg. Így a must halmazállapota nem változott, ugyanolyan folyékony maradt és ugyanolyan édes, mint szüretkor. Ezt a mustkészítményt fujtott mustnak hívták.”³⁵

A *Nők a szőlőhegyi népszokásokban, folklórban* című fejezetben szintén sok a ma már kevésbé vagy a szőlészeti használattól eltérő jelentéssel ismert terminus. Ebben a fejezetben a gyepű, gyepütaposás (gyepűtiprás), gyepűjárás, hegykapu, garádja, közgarádja terminusok jelentését, jellemzőit, funkcióját írja le részletesen a szerző. Például a gyepűtiprásról írja az alábbi: „Kora tavaszi társas munka volt, jó hangulatban a lányok, asszonyok által elvégzett szőlőhegyi gyepűtiprás. A lemetszett venyigéket az állandó kerítés helyett egymásra taposva évtizedek alatt a szőlők határán áthatolhatatlan bozótot, letaposott, tömör réteget alakítottak ki. Általában nők végezték ezt a munkát, mint ahogy a férfiak metszési munkája után a venyige kihordását is a szőlőből.”³⁶

Az idézet szövege nem pusztán ismereteket közöl, hanem egyúttal megadja a szövegben előforduló terminusok jelentését is. A szöveg információi alapján, némi tárgyi ismeret birtokában, definiálni lehet a terminusok jelentését. Ebből a leírásból jól látható a terminusalkotási folyamat néhány fontos jellemzője, melyet a gyepű terminusra vonatkozó információk alapján foglalok össze:

- a) A gyepű szóval jelölt egyedek sokfélék. Legfontosabb közös tulajdonságuk a funkciójuk, azaz, hogy a birtokolt földterület határolását és védelmét szolgálják. A terület elzárását sűrű élőnövényzet, bokorból képzett sáv biztosítja. A gyakorlati kivitelezést viszont többféle módon oldják meg. Egyes vidékeken a metszésnél levágott venyige tömörítésével, más helyeken földet, trágyát felhányva keskeny gátat

³² CSOMA 2008.

³³ CSOMA 2008: 130–147.

³⁴ CSOMA 2008: 147.

³⁵ CSOMA 2008: 152.

³⁶ CSOMA 2008: 156.

képeznek, amin sűrű bozótot létesítenek. A gyepű egyes területeken az áradás elleni védelmet is szolgálja. A gyepűhöz tartozhat megműveletlen földsáv, esetenként árok. Határolhatja a szőlőtermelő területet vagy azon belül az egyes kerteket. A többféle kiviteli forma ellenére valamennyinek azonos a nyelvi jelölője és a funkciója.

- b) Egyes nyelvjárási területeken a gyepű szó szinonimája a garádja szó.
- c) A gyepű terminus – és a jelölt egyed is – ezzel az összetett értelmezéssel a magyar szőlőtermelő vidékeken mindenütt ismert és használatos volt.

A borászat terminológiai vonatkozásai

A vizsgált könyvek anyaga mutatja, hogy az agrártudományok, ezen belül a borászat területén évszázadok óta következetesen történik a terminológia kialakítása és használata. A fő tulajdonságaik alapján egy halmazba sorolható elemeket azonos nyelvi jelölővel jelölik, a mellékes jegyeiktől eltekintenek. Amennyiben mégis szükséges egy halmazt alosztályokra bontani, akkor ezekhez újabb nyelvi jelölőket rendelnek.

A tudományos és a didaktikai célú szövegek létrehozásakor cél a fogalmak kognitív tartalmának koherens megjelenítése a nyelv terminológiája segítségével.³⁷ A tanítás céljából írott (vagy szóban előadott) szövegek a fogalmakat és a fogalmak közötti viszonyok jelentős részét explicit módon jelenítik meg. A tanulókat először meg kell ismertetni az adott tudományág fogalmaival (ezek megnevezésével együtt), az ezek közötti viszonyokkal, és az e szövegekre jellemző koherens rendszerbe való bevezetés után valósulhat meg az elméjükben a szaktárgyi ismeretek rögzítése, majd automatikus aktivizálódása.

A tudományos szövegekben több szinten kell biztosítani a koherencia megvalósulását. A természetes nyelveket beszélő közösségek fogalmi rendszere, ha annak kialakítása és nyelvi kódolása a legcélszerűbb feltételek szerint történt, koherens halmazt alkot. Azokat az eltéréseket, amelyek az egyes tárgykörök sajátosságai következtében előfordulnak a fogalmak értelmezésében – és így természetes módon megjelennek a fogalmi és terminológiai rendszerben – a terminológiai harmonizációval fel lehet oldani.³⁸ Erre jó példát szolgáltatnak az egymással tematikailag szorosan összefüggő tudományterületek.

Összefoglalás

A bibliafordításról tartott előadás és mindhárom forrásként használt könyv terminológiai szempontból is értékes anyagot tartalmaznak. Jól látható ezekből, hogy a különböző tárgykörök fogalmi és terminológiai rendszere egymásba ágyazott hálózatokat képez. Az írásokban nagy számban találhatók olyan terminusok, amelyek nyelvi jelölői ma már nem ismertek vagy ritkán használatosak, de a jelölt fogalom ma is létezik. A szövegek számos terminus értelmezését és egyéb jellemzőit tartalmazzák, és pontosan megadják a jelölt fogalom megismeréséhez szükséges jegyeket.

Fontosnak tartom a Georgikon 200 évvel ezelőtt kifejtett pozitív hatását az egységes magyar terminológia kialakításában és fenntartásában, amit nagyon jól mutat be Csoma professzor könyve. A hallgatók jegyzeteiből látszik, hogy az oktatásban a szakmai és a nyelvi ismereteket összekapcsolták egymással. Ennek a szemléletnek a következményeként a végzett hallgatók megőrizték a terminológiai ismereteiket is, így alakult ki az egymástól nagy távolságra lévő borvidékeken is azonos fogalmi és terminológiai rendszer. Ma is az oktatás segíti elő az egyes szakterületeken az ismeretek felhasználhatóságát biztosító egységes

³⁷ FÓRIS 2006.

³⁸ FÓRIS – SERMANN 2010.

fogalmi és terminológiai rendszer kialakítását.

Irodalom

BARABÁSI Albert László 2003: *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Budapest.

BÁRCZI Géza – BENKŐ Loránd – BERRÁR Jolán 2002/1967: *A magyar nyelv története*. Budapest. (12. kiadás)

CSOMA Zsigmond 1997: *Kertészet és polgárosodás (Az európai szőlészeti-borászati-kertészeti ismeretek oktatása, szaktanácsadása a Georgikonban és a Keszthelyi Uradalomban a 18. sz. végétől a 19. sz. közepéig)*. Budapest. (Centrál-Európa Alapítványi Könyvek)

CSOMA Zsigmond 2004: *Magyar történeti borkalendárium*. Budapest. (Hagyomány és Vidék)

CSOMA Zsigmond 2008: *Nők a magyar szőlő- és borkultúrában*. Budapest.

CSOMA Zsigmond 2011a: A mindennapi természetismeret tükröződése Károli Gáspár bibliafordításában. *Magyar Terminológia* 4/1. 82–86.

CSOMA Zsigmond 2011b: *Köszöntő*. Elhangzott A *Magyar Terminológia* című folyóirat 2011. évi 1. számának bemutatóján 2011. november 23-án. Budapest.

FÓRIS Ágota 2006: A terminológiai szemlélet a tankönyvek minőségi megítélésében. *Iskolakultúra* XVI/5. 79–88.

FÓRIS Ágota 2007: A skálafüggetlen hálók nyelvészeti vonatkozásai. *Alkalmazott Nyelvtudomány* VII/1–2. 105–124.

FÓRIS Ágota 2011: Bevezetés. *Magyar Terminológia* 4/1. 1–2.

FÓRIS Ágota – SERMANN Eszter 2010: A terminológiai szabványosítás és a terminológiai harmonizáció. *Magyar Terminológia* 3/1. 41–54.

MILLER, Stephen M. – HUBER, Robert V. 2004: *A Biblia története. A Biblia keletkezése és hatása*. Budapest.

PECSUK Ottó 2011: Az 1990-es protestáns új fordítású Biblia revíziójának elméleti és gyakorlati kérdései. *Magyar Terminológia* 4/1. 72–81.